

ODMEVI NA SILBI

Juš Kozak

Bela ladja z Dieslovimi motorji v trebuhu je zapustila Mali Lošinj in odplula na odprto morje. Otoki na levi so se odmaknili v svetlobnih pajčevinah, sonce se je razlivalo po gladini, lahno vznemirjeni od južnih vetrov, da so se valovi sovražno penili ob kljunu. Na italijanski strani oko ni ločilo sinjega neba od svetlobnega morja. Nobene ladje ne v bližini ne na obzorju.

Od kod ta nemir, ki izvablja človeka vedno v nove kraje? Pohlep po življenju ali beg? Morda oboje? Kamor prideš, prineseš s seboj odmev sveta, in kadar odhajaš, te spremlja odmev kraja, kakor si ga doživljal in spoznal.

Upiral sem oči v svetlo praznino, radoveden, kdaj se prikaže Silba, ki je še nisem poznal, a so mi znanci že tolikokrat prigovarjali, naj jo obiščem. Priznam, da mi še zlepa ni noben kraj tako dražil radovednosti kakor prav Silba. Kadar sem jo z vrha Sv. Ivana na Velem Lošinju iskal na lesketajoči se gladini, sem zagledal le medlo silhueto majhnega otoka, ki se je komaj razložil v morju.

Ladja je dosegla otok in je v loku zavijala k pomolu v pristanu Žalič. Pravljičnega sveta, ki so mi ga napovedovali, nisem ugledal. Obala je bila videti kamnita, nad njo se je bočil nizki, zeleni hrbet. Na obali je samotaril nad širšim zalivom olivno zeleno prepleskani hotel. V nasprotno smer se je vila med bori in tamariskami senčna pot, ob kateri se je vrstilo nekaj hiš v vrtovih. Že bežni pogled je razodeval, da so vrtovi precej zanemarjeni in zemlja izsušena. Med visokimi bori so se zelenile pritlikave palme.

Za hišami v vrtovih je samotarila pritlična, šele pred nedavnim zgrajena hiša v bregu nad podzidano potjo ob obali. Bilo je očitno, da jo upravljajo skrbne roke, ki tudi zalivajo cvetje na ozkih gredicah in spredaj pred hišo. Borna plazilka je poskušala zastreti odprto verando pred kuhinjo. V sobi sem vzdignil rebračo in skozi široko okno je vdrla svetloba med bele prepleskane stene. Pogled je zajel modrikasto morje do svetlobnih meglic na nevidnem obzorju. Preprosta

postelj na železnem ogrodju, miza, dva stola in v kotu še ozko stojalo, so sestavljali sobni inventar. Gospodinja mi je razkazala kopalnico in naselitveni obredi so bili opravljeni. Obžalovala je, da na tej strani otoka še nimajo elektrike. Dieslov motor z generatorjem v bližini cerkve oskrbuje z njo v nočnih urah le oba hotela in nekaj bližnjih hiš v vasi. Ponekod si svetijo z butanom.

Revolucionarna preobrazba družbe in naraščajoča industrializacija odpirata ljudstvu vedno večje možnosti po oddihu in veselju v naravi. Kraje si izbirajo po okusu, značaju in ekonomskih možnostih. Stopnjujejo se tudi zahteve po udobnosti. Povsod, posebno v zaostalih krajih, v katerih se je ekonomska fiziognomija docela izpremenila, si ljudje prizadevajo, da bi se prilagodili civilizacijskim nujnostim. Marsikod se jim je posrečilo s skromnimi sredstvi in pazljivo čistočo urediti domove za kolikor toliko zadovoljivo bivanje tujcev. Domačini na Silbi res nimajo drugih možnosti, da bi si popravili življenjske pogoje.

Ta civilizacija je sicer še primitivna, vendar samo relativno. Polovica ali celo tretjina zemeljskega prebivalstva živi v neprimerno slabših in bolj ponižujočih razmerah in to dejstvo predstavlja danes osrednji politični in občečloveški problem, ker se v zavesti skrajno zaostalih ljudstev drami že odločna volja in se oglašča upor proti sedanjemu životarjenju.

*

Na vseh teh otokih je tehnika parnega stroja usodno posegla v življenje. Minila je doba lošinjskih kapitanov, ki so pluli po vsem Sredozemskem in tudi daljnih morjih. Prevažali so tovore, najemali domačine in druge otočane za mornarsko službo in si postavljali lepe domove za mirno uživanje na starost. Denar je pritekal na otoke in tudi veselje. Krčevito so se borili kapitani z modernizacijo plovbe, dokler se niso tudi vélike jadrnice pozibavale brez posla v pristanišču. Potem so posedali na verandah svojih domov, obujali spomine na dni junaških jadranj in, v svesti si nekdanjega dostojanstva, z grozo opazali, da jim preti obubožanje. Bridke življenjske izkušnje so pretopile marsikateri spomin na staro slavo v prikrite solze ob čaši črnine. Prihod nadvojvode Karla Štefana, ki si je izbral Veli Lošinj za letoviško rezidenco, je vzbudil za otok zanimanje avstrijskega plemstva in celo cesarske hiše. Pričeli so kupovati domove propadlih brodarjev, zidati palače, pogozdovati kamnite bregove, kakor je nadvojvoda sam dal zasaditi okoli svoje palače obsežen park mediteranskega in celo tropskega drevesja. Ko je Lošinj zaslovel kot izredno klimatsko zdravilišče, so izkrcavali parniki vedno več gostov, prihajajočih na oddih

in na zdravljenje. Kapitani so nezaupljivo ogledovali tujce, ki so se razlezli po vsem otoku in kupovali vse, od starega pohištva do že davno zavržene šare. Stari pomorščaki niso zaupali turizmu. Obdelovanje zemlje, ki je že poprej ni bilo na pretek, se je polagoma opuščalo, ohranili so se le nasadi oljk in vinske trte. Moški so v skromni meri ribarili, odhajali z doma v pomorske službe ali se selili v Ameriko.

Po drugi svetovni vojni so med že zredčenim otoškim prebivalstvom zavezale občutne vrzeli. Zahtevno obdelovanje sušnih, ilovnatih njiv je izgubilo vsako ceno. S pridelki se niso mogli preživljati niti lastniki. Mladi so pričeli odhajati v mesta, kjer jim industrija in pestro življenje obetata boljše zaslužke. Z Lošinja, ki je dvajset let pripadal Italiji, so se odselili vsi, ki so obdržali italijansko državljanstvo. Pobegnili je tudi precej domačinov, posebno mladih, ker so se nadejali, da se bodo iz Italije lažje prebili v Ameriko in se z dolarskimi plačami otresli domače revščine. Hiše in zemlja so se prodajale po nizkih cenah. Strehe na nekaterih hišah, ki so jih bili gospodarji zapustili, so se pričele ugrezati. Redke družine še obdelujejo zemljo, okopavajo vinograde in oljčne nasade. Ekonomske prilike silijo večino, da si pomaga v turističnih sezonah z oddajanjem sob ali s sezonsko zaposlitvijo.

*

Plima in oseka ekonomskih pretresov, ki so vplivali na otoško življenje, sta zajeli tudi Silbo, mali otok v zadrskem okrožju. Vendar se ni na Silbi izkrcal noben nadvojvoda, tudi ni zaslovela kot klimatsko zdravilišče in letovišče. V tišini je ždela na morski gladini in skromno vabila tujce na kamnite obale. Žene so brižno okopavale krpice zemlje in se vsako leto otepale s sušo. Ovce so jim dajale mleko, sir, volno in meso za praznike, vinogradi dobro kapljo in olja so vsako leto naprešali za potrebo. Vse oči pa so se upirale na morje in v ribiške mreže. Ko jim je peronospora uničila trte, jih niso več obnovili. Nekateri so zasadili samorodnico. Prebivalstvo se je bilo takrat že skrčilo, kakor na večini otokov. Stara Silba umira. Na otoku, kjer se je nekoč bohotilo pestro življenje, živi danes le nekaj sto domačinov.

Vasica Silba je razpeta med zahodnim in vzhodnim pristanom, kjer se otok najbolj zóži, da meri zračna črta komaj sedem sto metrov. Več poti, med njimi ena tlakovana, vodi na vrh do cerkve, kjer se svet prevesi na vzhodno stran. Hodim med višjimi in nižjimi hišami, ki imajo vhode po mediteranskem načinu na notranji strani s tlakovanih dvorišč. Pri cerkvi se dele poti po vrhu proti severu, kamor se širi naselje, medtem ko južna stran ni zazidana in je odprta vsem vetro-

vom. Pobočje pada položno v vzhodni pristan, ki je zaprt z valolomom proti nasilni burji. Za ribiškim skladiščem zavije steza proti drugemu manjšemu hotelu na vzhodni obali, kjer je široka plaža z mivko. Ustavim se pod dvema drevesoma, ki jima je uspelo vkljub burji razširiti krošnje. Dva otočana z bližnjih otokov prodajata pod njima melone, olje in vino. Poredko prihajajo na Silbo.

Obredem vasico na vrhu. Ob nekakšni magistrali, ki je izpeljana vzdolž po hrbtu, se razporejajo hiše. Ob vhodu na prostrano dvorišče pred razsežnim poslopjem — sedaj so v njem uradi — stoji visok prizmatičen stolp, ki se pno nanj ob vnanji strani spiralaste, polomljene, železne stopnice. Bivši lastnik je dal baje postaviti stolp za svojega sina, da je imel razgled na vzhodno in zahodno morje. Ob vratih je v kockastem glaviču kamnitega stebra na dveh straneh vsekan relief personificiranega prvega krajca. Od magistrale se razpredajo kamnite steze med skalnimi ogradami do posameznih hiš. Povsod se suše kopalne obleke. Videti je, da so se domačini stisnili, kolikor so se mogli, da bi oddali čim več sob. Na široki travnati ploščadi, obkroženi s hišami, so se zbirali občani ob sejnih, na proščenjih in morda v prejšnjih časih na ljudskih zborih. Ploščad, ki me živo spominja na stare grške agore, se izteka po široki poti proti vzhodnemu pristanu. Lep osel, temnikaste barve, privezan med grmovjem in plevelom, se je zastrmel z melanholičnim pogledom v sonce in morda v borno življenje.

Zadnji kopalci se vračajo iz bližnjega zaliva Cerpusine, kjer je ob na pol porušenem pomolu privezanih nekaj ribiških čolnov. V vilo nad zalivom, zasenčeno s krošnjami visokih dreves, prihaja zagrebška družina poleti na oddih. Morje je čisto in prozorno, vendar mora noga na spolzkem kamenju preko plitvine spretno loviti ravnotežje do globine. Zaradi bližine in samote se hodim kopat v ta zaliv. — Sedim pri odprtem oknu. Glasovi so utihnili, tišina je od neba do morja. Lahen maestral drsi prek gladine. Otok Premuda se že ovija z meglicami. Potapljam se v lepoto lesketajoče se samote.

*

Dve smrti sta me spremili na Silbo, smrti dveh prijateljev, s katerima me je življenje družilo, razdvajalo in zopet združilo. Oba sta odnesla poslednje življenjsko spoznanje s seboj. Morda niti ni bilo spoznanje, le hipni preblisk prehojene poti, preden se je utrnila zavest. Izginila sta z našega obzorja in vendar njune oči še žive v meni. Vidim jih, kako se ene nasmejane spreletajo nad morsko gladino in druge

zamišljeno prodirajo v globine, ne da bi se misli razkrivale v lesku oči. V teh prsih so tlele strasti pregloboko, da bi bile zažarele v zenicah.

Obema je pomenilo človekovo umetniško ustvarjanje elementarno življenjsko nujnost. Pesnik jo je izražal v čustvenih verzih in podobah, mislec se je poglobljal v izvore duhovnih snovanj, da bi zajel razvojno zakonitost stvaritev in likov.

S spominom na smrt, s katero življenje zavozla človeka, se prikrade v zavest ali podzavest občutje ničnosti. Prav ta patina ničnosti daje lepoti poseben čar.

Gladina se je umirila, niti ob bregu več ne utriplje. Razločno se vidijo kolobarji, kadar se požene riba iz vode. V daljavi, ki je oči več ne izmerijo, se zbirajo sive meglice. Sonce drsi proti obzorju. Izza Premude se prikaže samotna ladja. Ribiška? Ne, v mesečini ne bodo lovili. Že zavija okoli rta in se izgublja ob vzhodni obali. Ogromna oranža se pogreza. Vso gladino prešine rdečkast odsev. Meglice na obzorju so se razpršile, ostro obrezana ognjena krogla tone in potone. Zlati sij nad njo zakrvari, zarje se razlijejo prek neba in zemlje.

Po poti ob ograji hiti črno oblečena starka. Izpod temne rute ji uhajajo sivi lasje. Za hip postoji in se ozre v okna. »Lepo vreme, sonce je zašlo v čisto.« Njen raskav glas me doseže, pokimam ji in pozdravim. Razločim njen zadovoljni nasmeh in jo opazujem, kako hitro jo za njena leta nosijo koraki.

Opalno mlečno nebo se boči nad morjem in odseva v negibni gladini. Dva komarja brnita okoli okna. Spustim prosojno zaveso, da bi me čuvala pred krvoločneži, pa mi megli razgled. Morje komaj še razločim, le svetlobo vidim, ki polagoma sivi.

Prizor dramatičnega prelivanja barv je ugasnil. Harmonija modrikasto sivega miru je zajela nebo in morje pred smrtjo dneva. Spomin na mrtvega prijatelja me je prestavil s Silbe v dvorane galerij, kjer sva večkrat ogledovala slikarska dela novih dni. Hodil je od slike do slike z očesom anatoma, ki presoja življenjsko silo. Njegov pogled je s kritično ostrino ocenjeval strokovno znanje in stilne vrednote.

Prešinilo me je smešno vprašanje, kako bi sodobni umetnik izrazil dramatično umiranje dneva. V mladih letih nam je zaživela narava v barvnih poezijah impresionistov. Potem smo doživljali ekspresionizem, realizem, kubizem, dadizem, surrealizem, dokler niso prevladali abstraktisti, ki so razkrojili vidni svet. Vsak ga po svoje preureja, upodablja vizije ali v ploskovitih barvnih kompozicijah, z jezikom čiste glasbe, ali v geometričnih likih. Slikarju ne gre za to, da bi upodobil izvor svojega navdiha. V uporabi proti vsej stari zako-

nitosti prostora, barvnih izrazov, perspektive in prostornine poskuša oživiti razumske abstrakcije narave in predmeta. Vsebina pogosto ni ali je težko otipljiva. Ne odzvanja v človeku.

Abstraktna umetnost je preplavila ves zapad in se radialno širi po zemeljski obli. V splošni izenačenosti izginjata nacionalna barvitost in svojstvenost osebnosti. Pol stoletja staro abstraktno umetnost so sedaj krstili za »novi realizem«. Realizem spiritualnega laboratorija? In vendar krmarijo sredi teh tokov samotarji, ki še vedno oblikujejo svojstvena doživljanja vidnega sveta v prizadevanju za izrazom novega življenjskega občutja izven modne dogme in snobizma.

Ce bi gledal sliko nocošnjega dramatičnega prizora na morju, bi se najbrž znašel pred uganko kozmične vizije.

Medtem ko sem premišljal o Picassojevem izreku, »da umetnost ni resnica, nego laž, ki nas uči spoznavati resnico«, se je mrak nad morjem zgostil v noč. Pričeli so utripati svetilniki na Grujici in Premudi. Nočna tišina je globlja od dnevne, kakor da so utihnili neznavni zvoki svetlobe. Človek se iz širnega prostora vrača vase.

Na levi se je ob obali zasvetlikalo. Ne, oči se niso motile. Počasi polzi luč ob bregu. V medlem svitu karbidke razločim ribiča, ki se sklanja z dolgo ostjo nad morjem in ostro opazuje osvetljeno dno. Vajena roka vesla tako neslišno, da ne čujem šumov. Zadrži se nekaj časa na plitvini, kjer je podnevi nekdo lovil brancina, potem drsi čoln do zaliva in se zopet vrača.

Samotni ribič, ki je veslal skozi temo za plenom, mi je v domišljiji obudil mračnega brodnika Harona. Letos je prepeljal čez reko pozabljenja moja prijatelja. V srcu, ki je nekoč opevalo albatrosa nad širnim oceanom, je ugasnil spomin na nebo in morje.

V arhitekturi, skulpturi, slikarstvu se porajajo nove oblike, prijatelj jih ne bo več presojal. Njegov duh ne bo več gnetel iz človeških dejanj nove zakonitosti. Haron ju je prepeljal in se vrača na drugi breg po nove potnike. Stara mitologija, ki se je rodila na obalah sredozemskih otokov, živi, še vkljub temu, da odhajajo že tisočletja dediči drug za drugim v svetove pozabljenja.

Tema se redči. Zvezde bledé, od vzhoda se širi mlečna svetloba prek neba, dokler ne obvisi stekleni mesec nad morjem. Zapustim sobo, stopim do vrtno ograje in obstanem sredi svetlega miru. Srebrna luč migota na gladini. V grobni tišini je med belimi ploskvami in sencami življenje onemelo, steklena svetloba je združila nebo z zemljo in duh se potaplja v molk tisočletij.

*

Noč je le še spomin. Oživila je modrina morja, vrh Premude se zasvetijo hiše. V dalji plove večja ladja počasi proti severu. Sedim na verandi in opazujem upokojenega strojnika, kako namešča motor v ribiškem čolnu. Vsako jutro se odpravlja na lov v lošinjske vode.

Starka, ki me je prejšnji večer pozdravila, se zopet ustavi ob ograji. Nenadoma se nečesa domisli in odpre vrata. Črna halja se ji zopet zapleta, tako hiti. Pod razoranim čelom se svetijo še vedno rjave oči. Uvela koža je tako zgubana, da bi ji ne mogel uganiti let. Pomoli mi raskavo desnico in se živahno zasmije.

»Prišla sem k Mariji, če je pripravila volno.« Pa se ji nikamor ne mudi. Ponudim ji črne kave, vidim, kako se ji veselje utrne v očeh. Sreba, kakor bi hotela užitek podaljšati.

S tiho zahvalo mi je vrnila skodelo, lice se ji je zjasnilo, pričela mi je z jasnim glasom recitirati.

»Život je kratak,
smrt je stalna.
Njoj se ne zna dan i sat.
Ak ćeš gubit vreme sada
nećeš ga imat zadnji čas.«

S hudomušnim nasmehom je izginila v kuhinji in po kratkem pomenku zopet odhitela, kakor da jo potiska veter.

»Triinosemdeset let je stara in še nima nobenega obstanka,« mi je nekaj dni kasneje pripovedovala gospodinja, ko se je starka zopet oglasila pri hiši. »Po večkrat na dan obleti vso vas. Človek res ne ve, od česa živi. Še nihče je ni videl prosjačiti, celo brani se, če ji kdo kaj ponudi. Mož ji je umrl pred tridesetimi leti in ji zapustil majhno hišico, ki se je počasi sesula, ker je ni popravljala. Dobri ljudje so ji iz podrtije zložili majhno stajo, da sta pozimi dve ovčki za silo na suhem. Sama se je preselila k neki drugi starki, ki ima na koncu vasi staro bajto. Po možu uživa borno pokojnino, ne vem, če ji zaleže za kruh. Zmeraj je bila vesela žena, rada je plesala in pela, življenje ji nikoli ni delalo skrbi.«

Življenje se ji počasi izteka, vendar ji smeh ne ugasne na izsušenih ustnicah. Morda bo z njim tudi izdihnila. Kdo ve, česa se še spominja in kako se ji sedaj prikazuje minulo življenje, ko životari na robu sedanjega. Je v spominu vse zgorelo in tli pod pepelom samo še nasmeh?

Spomnil sem se Pjera na Lošinju. Med tednom se je vsako dopoldne sončil na stopnicah pred ubožnico. V nedeljo popoldne si je

očedil obleko, si nataknil staro čepico in prišel vasovat k čudaškemu, godrnjavemu Bepu, ki se je, kdo ve zakaj, ogibal ljudi. Samotaril je v prostorni, dobro zidani hiši, si sam kuhal in pospravljaj. Njegova briga sta bili dve kozi, rjavka in mlajša belka. Pogovarjal se je z njima kakor s človekom in videti je bilo, da kozi dobro ločita, kdaj kriči zares, kdaj za šalo.

S Pjerom sta sedela v senci pred letno kuhinjo, besede so prihajale do mojega okna. Pogovarjala sta se italijanski in vsako nedeljo sem poslušal o »baronih ungerezih«, »arčiduki Karlu Stefanu«, »o nobilih«, »kontesah«, »bravih kapitanih maritimih«, vse do sončnega zahoda, ko sta se za teden dni poslovila in je šel Bepo nabirat srobot za kozi.

Pjero je bil pred davnimi leti kapitan. Ponašal se je s prostrano hišo blizu pristana, z vinogradi in oljčnimi nasadi. Premoženje je skopnelo, dokler mu nista ostali samo dve kravi, ki ju je sam gonil na pašo. Dajali sta premalo mleka, da bi ju kmetje redili pozimi. Na občinske stroške se je preselil v ubožnico.

Čas je v teh starih odrevenel in jim zapustil samo še meglene spomine.

Presenetilo me je, da srečujem med domačini večidel stare ljudi in le malo mladih. Stari naseljenci se vsi med sabo poznajo tudi nazaj v rodove. Večja bremena nalaga življenje ženam, ki se trudijo na vse načine, da bi obdržale domove, kolikor jih je še ostalo. Večina uživa skromne penzije. Pritekajo jim iz Amerike, medtem, ko se drugi trudijo, da bi si doma skovali zanje pogoje bodisi z ženitvijo ali kakorkoli. Ker jih zemlja le slabo preživlja, ima pojem penzija čarobno moč.

*

Zašel sem proti večeru v vzhodni pristan. Trebušasti čolni z jabori so negibno ležali na modrikasti gladini, v kateri se je zrcalilo večerno nebo. Mesto na Olibu, otoku nasproti Silbe, je že izgubljalo obrise. V tihi samoti sem iskal stopinje med skalami. Nikjer žive duše. Nenadno se je spodaj ob morju dvignila roka, ki me je opomnila, naj se ne kažem preblizu. Šele sedaj sem opazil hrbet postarnega človeka, ki je nepremično ždel ob morju in napeto opazoval tanko vrvico. Samotni ribič. Le kaj lovi? Sedé na skali, ne vidim njegovega obraza, slutim, kako oči napeto zasledujejo vsak gib vrvice, ki jo roka včasih pocukne. Zdi se mi, da ima v škatli poleg sebe že plen. Ne premakne se, ko izvleče vrvico ter nabode vabo na trnek, ki ga s spretnim zamahom izkušenega ribiča zažene precej daleč v morje.

Morje že sivi, ko začuti ribič sunkovito premetavanje zapete ribe. Z obema rokama potegne iz vode brancina, ki se še vedno krčevito upira, dokler ga udar ob skalo ne omrtvi. Ko pospravi vrstico in strese vabo v morje, se mi počasi približa.

»Dober lov.«

Nasmehne se in pokaže plen. Dva brancina, en špariž in en kinez. »Tri večere že hodim sem. Včeraj zvečer sem ga imel že na trnku, pa se mi je odpel. Nocoj sta prijela kar dva.«

Poizvedujem, če večkrat lovi tod. »Kakor nanese. Odkar prihaja toliko tujcev, je vedno teže. Vsi bi radi lovili, pa ti le ribo preženejo. In tudi rib je vedno manj. O, če bi imel motor v čolnu. Z vesli ne prideš daleč. Prejšnji teden sva dva veslala k Sv. Anteju. Vrnila sva se šele zvečer. No, in kaj? Ujela sva tri arbune in nekaj kinezov.«

Medtem ko sem ogledoval pisanega kineza v vseh mavričastih barvah, je mož pričel čistiti ribe.

»Nocoj pa bo večerja.«

»Komaj za brodet. Brancina ponesem gospodu v Žalič. V tiso vilo z velikim vrtom. Pravijo, da je bil pred vojno minister. Brancina zmeraj odkupi. Danes je trda za zaslužek. Posebno za stare ljudi.«

»Imate tudi vi penzijo?«

»Imam nekaj. Še za polento ni. Se pravi, je. Tako poredko pride moka. Pozimi, ko ni sezone, je sploh ne dobiš. Še za kruh je včasih stiska, kadar Somborci odidejo.«

»Somborci?«

»Vidim, da ste komaj prišli. Že nekaj let prihajajo iz Sombora. Letos so prevzeli zase veliki hotel v Žaliču. Poleti ne sprejmejo drugih gostov, razen če imajo sindikalnih premalo. Vse hiše, ki jih vidite zeleno prepleskane, pripadajo somborskim sindikatom. Kar naprej kupujejo hiše in jih popravljajo. Letos sta že zopet dve pod streho. Na tretji še delajo. Tako prehaja stara Silba v druge roke.«

»Starih domačinov je malo ostalo?«

»Se pravi starih Silbenjanov? E, te bi na prste preštel. Drugi so se priselili ali priženili. Z Oliba, s Paga, Molata in kaj vem še od kod. Jaz sem eden starih. Ženska je iz Ista. Oče je imel lepe vinograde. Zdaj je vse opuščeno. Dokler sem bil pri močeh, sem služil na brodu. Otrok nimava, oba sva stara.«

Starec se je vzdignil. »Eh, Silba je trda in sušna zemlja.« Sklonjen, z lepima brancinoma v roki, je odkrevsal s pristana.

Življenje pljuska na Silbo in odteka. Tehnika izpreminja danes zemeljske površine, ustvarja iz ledine rodovitno zemljo, potaplja vasi

in zbira vode ter usmerja deročo silo na turbine, da se razsvetljujejo mesta in vasi. Na Silbo zanašajo le njen odmev izseljenci in ljudje, ki prihajajo in kupujejo, kar ima mala Silba naprodaj: zrak, morje in samoto.

★

Gospodinja Marija je prišla v jutranjem soncu z vrta in se jezila na mačko. »Ne morem je gledati in tudi ubiti ne. Morala bom nekoga prositi. Ne vem, kako da je prišla danes prav v kuhinjo. Saj se je že privadila, da ne sme nikamor z vrta. Žival se mi smili. Bila je dobra mačka. Odkar ji je kača nos razbila, me kar zgrozi, kadar jo pogledam.« Začuden sem vprašal, če sem prav slišal, da ji je kača nos razbila.

»Kača. Bila sem na vrtu, ko jo je mačka zgrabila in stiskala z zobmi. Kača se je zvijala, otepala z repom po njej in ji razbila nos, ker je mačka ni izpustila. Veste, golazen se plazi za kurjimi jajci in jih žre. V Cerpusini se zmeraj pritožujejo nad to zalego.«

Spomnil sem se ogromnega goža, ki sem ga pred nekaj dnevi prepodil ob obali, ko se je sončil na kamniti ogradi.

»Soparno je danes.« Gledala je po nebu in odšla v kuhinjo.

Upokojeni strojnik je že odplul na lov. Ko je obkrožil rtič, sem videl, da je vzel seboj tudi mladega nečaka. Minila je ura, megle so pričele zastirati nebo. Od zahoda se je temnilo. Gospodinja Marija je prišla na verando in se ogledovala. »Zbira se. Zato taka soparica. Dokler se ne zatemni med Premudo in Silbo, ne bo hudega. Vendar ni bilo pametno, da je odšel na morje in še s fantom.«

Kmalu se je zastrlo nebo tudi nad Premudo. Morje se je vznemirilo. Upognili so se bori na sosedovem vrtu, završalo je v krošnjah. Piš je divjal nad morjem. Pod potemnelim nebom so se valili penasti valovi temnozelenе vode. Ob obali so hiteli možje, ki so imeli privezane čolne v Cerpusini, da bi jih potegnili na suho. Borili so se z viharjem in z valovi, ki so pljuskali na obalo in se penili kakor v kotlu. Nevihta je besnela. Premuda se ni več razločila. Nad penastimi valovi je viselo črno nebo.

Na verando se je zatekel Luka, ki je šel pomagat možem. »Dobro nas je metalo. Šime je bil do pasu v vodi. Jaz sem svojega že sinoči potegnil na suho.«

»Veš, da je strojnik vzel fanta s seboj, v taki nevihti.«

»Ne boj se zanj, Marija. Zatekel se bo v Pernastico ali kam drugam.« Luka se je smehljaj in se okrenil k meni. »Če te taka ujma zaloti na Atlantiku, so druge molitvice.«

»Rad verjamem, vendar bi tudi sedajle ne hotel biti na morju.«

»Zabavno ni. Blizu Filipinov sem doživel dva tajfuna. Tega pekla ne privoščim nikomur.«

Ni še začel pripovedovati, ko nam je zakričal sosed. »Ga vidite?« Kazal je na morje. Najprej nismo razložili nič, potem je potrdil Luka, da vidi čoln. Kakor sem napenjal oči, zaman. Luka mi je kazal smer, vendar oči niso odkrile čolna med penastimi grivami zelenih valov. Ko ga je ujela tudi gospodinja Marija, se je meni še vedno bolj dozdevalo, kot da bi ga resnično videl. Sosed je prinesel daljnogled. Po daljšem iskanju sem opazil, kako se majhna lupinica pogreza in dviguje ter se uporno počasi pomika naprej.

»Zavil bo v Lójište ali v Papranico,« je sodil Luka.

Pomalem se je pričelo svetlikati, čeprav vihar še ni odnehal. Vse oči so bile uperjene na morje. Na italijanski strani se je spustil zastor do morja. Zdelo se nam je, da se čoln ne premakne.

V domišljiji se mi je že prikazovala tragedija, medtem ko je Luka mirno opazoval. »Ne, v Lójište ne pojde, je že mimo. Morda v Papranico.«

»Kako mora biti malemu pri srcu?«

»Marija, ne skrbi. Dobro ga je vzgojil, pogumen dečko.«

Naše oči skoraj niso razločile premikanja, tako počasi se je čoln boril s širokimi valovi.

»Vesla, mali krmari,« je presojal sosed.

»Ne bojte se zanj,« je modroval Luka. »On je izkušen mornar. Tudi v Papranico ne pojde. Prej kot v eni uri bo doma.« Čoln je bil že tako blizu, da smo dobro ločili strojnika in dečka. »V eni uri?« sem se začudil.

»Ne verjamem, da bi zmozel prej v takih valovih. Glejte, kako jih reže. Dobro, da ni potegnil »donji«. Takrat tudi veliki brod ne more pristati v Žaliću.«

Strojniki je počasi v velikem loku obkrožal rtič. Ko sta moža videla, da obrača proti Cerpusini, je sosed skočil po vrv. Luka se ni zmotil, ko je dejal, da bo komaj v eni uri doma. Dež se je usul. Možje se niso menili zanj in z večimi prijemi potegnili čoln na breg.

Luka je spremljal strojnika in dečka, ki sta se vračala z vedrimi koraki. Sosed se je oglasil na verandi. »Pernastica je bila že daleč za njim, ko ga je zajelo. Hvali fanta, kako je bil pogumen in ni pokazal nobenega strahu.«

Ko sva ostala z Marijo sama, se je namuznila. »Luka menda pričakuje, da ga bo strojnik povabil na požirek. Pa ne bo nič. Mož je grozno škrt. Bo že moral sam v »jezero.«

»Vidim, da ne veste, kje je ‚jezero‘. ‚Jezero‘ pravimo vsi krčmi, kjer stanuje precej turistov in se hranite tudi vi. Gazda, ki je sicer tukajšnji domačin, pozimi krčmo zapre in se preseli v Zagreb. ‚Jezero‘ so rekli prej hiši v vzhodnem pristanu, kjer še sedaj prodajajo vino, kadar ga pripeljejo z Molata ali s Paga... Potem se je prijelo ime ‚jezero‘ vsake krčme, kjer točijo vino. No, sedaj je samo ena.«

»Potem bi jih lahko več utonilo v jezeru kot v morju.«

»O, bi, če bi bilo kaj...« Marija je s prsti namignila, da ni denarja. »Luka ga je imel, ko se je drugič vrnil iz Amerike. Takrat je slavil in razdajal. Namesto da bi bil rojstno hišo popravil, si je vtepel v glavo, da bo zidal novo. Postavil si je res lepo hišo, ki je požrla vse, kar mu je ostalo. Če se ne bi bil oženil s tako pametno in delavno žensko, res ne vem, kako bi bilo z njim. Z največjo težavo ga je pregovorila, da sta pričela oddajati sobe. Šele, ko je videl, da ne gre drugače, se je vdal. Čudno svojeglav je. Zdaj čaka na penzijo, ki mu pa pritiče šele po dveh letih. Žena mi večkrat potoži, kako težko mu kaj dopove. Ker še ni eno leto v ribiški zadrugi, nimata socialnega zavarovanja. Vse stroške za bolezen morata nositi sama. In teh ni bilo malo, ko je pred dvema letoma obolev na jetrih, da je dva meseca ležal v bolnici. Pijačo so mu popolnoma prepovedali. Pa kaj... Že najde kak izgovor. Med ribiči je vedno dovolj prilike. Zjutraj, ko se vrnejo, dopoldne, ko krpajo mreže, ponoči tudi ne gre na morje brez bevande. Edino pozimi, ko se ‚jezero‘ zapre, pijejo samo mleko. Škoda tako dobrega človeka. Včasih se mi zdi, da se nič ne loči od otroka. Amerika in težko delo sta ga pokvarila. Doma še vrta ne prekoplje. O, če bi imel denar, bi vsa Silba pila na njegov račun.«

*

Kadar piha burja, se kopljejo ljudje na zahodni strani, ob jugu na nasprotni strani, so mi pripovedovali že ob prihodu. V nekaj minutah je človek lahko tu in tam. Nizka in ozka Silba je občutljiva za zračni pretok. Tudi v žarečih urah, ko se kamen razbeli, se čuti v senci hladen dih.

Po dveh oblačnih dneh je divja burja razpršila megle in udarila na morje s tako silo, da je pregnala kopalce na obeh straneh. V stekleni svetlobi so se penili beli grivasti valovi in se lomili ob skalni obali Premude. Noben ribiški čoln se ni drznil na morje. V daljavi se je tovarna ladja dvigala in pogrezala, kakor da se ne more premakniti.

Želja, da bi od blizu spoznal fiziognomijo Silbe, me je popoldne zvabila k Sv. Anteju. Burja se je zaganjala čez otok. Pri cerkvi sem srečal Luko. Umaknila sva se v zatišje za cerkvenim zidom.

»Zagodla nam je,« je zagodrnjal. »Nocoj bi bili šli loviti, pa se je utrgala. Dva dni bo rogovilila. Kakšna škoda. Že tako je letos zanikrno lov. Z Molata je pripeljala včeraj ženska fino vino in poceni. Rad bi vas bil povabil na večerjo, da bi videli, kako moja ženska speče ribe. V 'jezeru' jih nikoli ne dobite.« Ko sem mu omenil, da grem k Sv. Anteju, je obžaloval, da me zaradi nujnih opravkov — kakor bi rad — ne more spremljati. »Pri pokopališču kar na levo,« mi je še svetoval in se obrnil proti pristanu. Najbrž k ženski z Molata.

Burja je vršela čez hrbet, da sta se stresala pokvečena borovca ob kamniti ogradi. Nikjer ni bilo videti človeka. Na vrhove Velebita so se vesili beli oblaki. Jasno so se razločile hiše na Olibu. Od Paga sem je razbičano morje gnalo proti Silbi srdite valove, ki so se na obrežju bobneče razbijali in pljuskali daleč na obalo.

V gaju borovcev, pred samotno starinsko cerkvijo je burja izgubljala moč. Za obzidjem ni vznemirjala grobnice na tesnem pokopališču. Na mnogih ploščah je čas izlizal napise in najbrž se živeči tudi imen več ne spominjajo. Vsi, ki so tod notri sprhnili, so nekoč ljubili, se sovražili, sanjali, verovali in dvomili, grabili, zapravljali, doživljali vse, kar je človeškega. Izginili so in zamenjali so jih novi rodovi, in vendar se bodo med novimi kulisami ponavljale stare drame, dokler se človeška anatomija ne bo izpremenila.

Pot v Papranico in Lójište je odprta proti zapadu, da se pogled ves čas izprehaja po morju. Proti Sv. Anteju pa se vije med ogradami, da nima oko nobenega razgleda. Zemlja je bila vsa razdeljena na večje in manjše parcele, razmejene s kamnitimi ogradami, ki so se ponekod razvalile. Sredozemsko grmovje, črni hrast, kot drevo visoko vresje, osat in trava se širijo po zemlji, ki so jo prenehale obdelovati človeške roke. V gošči samevajo tu in tam oljke, ki še spominjajo na stare nasade. Mirta se vedno bolj razrašča ob poti ter ovira prehod. Vse-povsod zaraščen svet, divjina in kamenje. Pot se vijuga, zdaj pada, se lahko vzpne, a razgled se ne odpre. Nenadno se med osatom in skalami zgane majhna žival ter se v skokih požene v notranjost gošče. Dve, tri, še več. Kunci, ki so se razplodili po vsem otoku ter se v tropih, posebno v večernih urah, preganjajo med travami in grmovjem. Ljudem, kakor je videti, niso nadležni. Srečaval sem se samo z enim lovcem, ki jih je zalezoval.

Na pobočju, ki se položno spušča v zaliv, obkrožajo ograde nekaj obdelanih vinogradov, zasajenih s svetlozeleno samorodnico. Tudi vzdolž zahodne obale, okoli Papranice imajo še vinograde, v katere pogosto vdirajo ovce in jih precej oskubejo. Pridelka je malo in se že v jeseni posuši.

V zelenem zalivu stoji stara romarska cerkvica pod borovim gozdičem. Vso južno stran otoka prepredajo manjši gozdovi in nizko grmičevje. Nikjer ni videti nobene naselbine, le na rtiču ob sosednem zalivu se sveti bela osamela hiša svetilnika, ki so ga sedaj premestili na Premudo.

Pri Sv. Anteju pristajajo ribiči in najbrž tudi barke otočanov, ki priveslajo s sosednih otokov. V vseh zalivih, ki sem jih obiskal, so zgrajene kamnite lope, po obliki slične starim sarkofagom, dovolj prostorne, da se zatečejo vanje ribiči in se grejejo ob ognju. Silba je skrbela za svoje ribiče, ki so v nemirnih vodah marsikdaj doživljali zle ure.

Zaliv Lójište presega po lepoti vse druge. Modrikasto morje je prosojno nad čistim drobnim peskom. Pot, ki nad Papranico zavije proti najvišjemu vrhu in naprej do severnega rtiča, je treba dobro poznati, da ne zaideš med grmovjem in v šumah, vedno gostejših, ker primanjkuje delovnih moči, ki so jih poprej čistile in napravljale drva za prodaj.

Z ladje je videti Silba zelena, a noga občuti takoj trda tla pod sabo. Povsod med travami, v grmovju, v hrastovih in borovih gozdih sili kamen na dan, ponekod tudi ostre, šiljaste skale. Človek se zgrozi, koliko znojnega truda in žuljev je stalo otočane, ko so lomili, prenašali in zlagali skale, da so zavarovali z ogradami skromno posest. Zdaj se je svet izpremenil v divjino, skale prerašča grmovje in še lastništvo blede v spominu.

Počasi zajameš značilnost tega sveta, v katerem tudi kamen odkriva svojo posebno lepoto. V sončni svetlobi so skale bele, v zarjeh večernih porde, v mraku jekleno posive. Trpka in hladna je ta lepota prasnovi v zelenju in modrini morja.

Spominjam se presenečenja, ko sem se iz Martinščice na Cresu povzpел na planoto nad Vranskim jezerom. Steza je iz senčnatga borovega gozda zavila med golo kamenje. Daleč naokoli nobenega drevesa ne grmovja, same nizke, zobate, od sonca pobeljene skale in med njimi plavi žajbljevi cvetovi. Narava je sama ustvarila podobo prvobitne lepote.

Prvobitna lepota? Ali je ali je ni? Je. Vesoljna, v času in v sebi večno izpremenljiva. V njenem naročju živimo brez globlje zavesti, čeprav ni roka človeka, odkar se je zavedel sebe, prenehala upodabljati njenih oblik in vsebine. Kolikor strastnejša je ljubezen, tem izvirnejša je podoba njene lepote, ko jo prežari človekov duh.

Zunaj na morju je še vedno šumela burja. V zalivu, zavarovanem pred vzhodnimi in severnimi vetrovi, se je gladina lahko mršila in se lesketala v soncu, ki je oblivalo samoto. Misli so preletavale davnino in sedanost. So pristajali tod že Grki, ko so se vozili na sever po jantar? Mešala so se in stapljala ljudstva, ki žive še samo v mrtvih sledovih, od Ilirrov do Rimljanov, ki so že urejali oljčne nasade in vinograde. Hrvatje so prišli s severa in se zgodaj naselili na otokih ter kmalu zasloveli kot pomorščaki in ribiči. Na teh obalah so se potem oglašala vsa ljudstva, ki so križarila po Sredozemskem morju. Vsem socialnim in ekonomskim prevratom bližnjega in daljnega sveta podvrženo življenje je počasi izgubljalo moči v sebi in je pričelo hirati. Zopet prihajajo ljudje s severa in oživljajo otok. Ledine ne bodo krčili ne zasajali oljk in trt, privabili so jih tišina, sonce in morje. Kakor so v davnini postavljali Rimljani tod svoje »villae rusticae«, si urejajo danes socialistični sindikati poletne domove. Prinesli so televizijo, moderne ritme, ki preplavljajo svet.

Mala Silba leži v bližini in vendar daleč od sveta, kjer se grade atomski reaktorji, dinamične industrije s čarodejno tehniko, kjer izstreljuje človek rakete v vesolje in na planete. Včasih se zaleskeče nad njo trup aviona, ki nje pod sabo niti ne opazi. Avtomobil bi bil na Silbi le smešna prikazen, ker bi se ne mogel premakniti iz pristana in bi ga sivi oslič prekosil po okretnosti. Na Silbo vodijo le morske poti, po katerih dovažajo in odvažajo ladje turiste in domačine. Z ladjami vdira na otok daljni svet, ki v zimskih dneh le slabotno utripa, v času grozljivih viharjev pa skoraj zamre.

Pozimi seženejo ovce v staje, ljudje se preselijo v tople kuhinje, možje potrpežljivo čakajo ugodnega vremena za lov na sipe. Kadar zaganjajo viharji morje daleč na kopno, da poplavi poti na obrežju in prše pene iz vzhodnega v zahodni pristan, šume gozdovi in šklepetajo šipe. Vrata se tesno zapro, v samoti se oglasi človeško srce, kakor govore v tihih urah vsa srca v širnem svetu, čeprav se ljudstva ne poznajo in ne vedo drugo za drugo.

Življenjske brige se v dnevnik novicah prenašajo iz hiše v hišo. Ob brlečih leščerbah se pletejo pomenki, kdaj pripelje ladja koruzno moko, kdo bo imel največ sira, kako se kaj love sipe, kje so mreže zajele ribe. Od pripovedovanja so že oguljeni spomini na tisto noč, ko je iščansko ladjo potisnil vihar med čeri, da se je razbila. Bila je noč, hrumeči vihar ni zadržal silbenjanskih ribičev, da ne bi šli na pomoč. S krčevitimi napori so se odločili od obale. Čolni so poskakovali na podivjanem morju in se pogrezali, da so jih zalivali stebri vode. Z Jakovom je skočila v čoln njegova žena, drzna Marina. S silo se je

izvila ženskim rokam, ki so ji branile. Bučanje morja je dušilo molitve žena na obali. Rešili so vse Iščane. Le Jakov in Marina sta utonila, ker jima je morje zlomilo vesla in ju je vihar gnal v temo. Razbitine čolna so čez nekaj dni odkrili pod Velimi stenami.

Iz mirnega zatišja je pogled krožil nad tremi Grebeni med Premudo in Silbo, v katere so se srdito zaganjali valovi. Slikoviti za oči, a sovražni vsakemu čolnu in vsaki ladji so zobati školji štrleli iz morja. Pobočja visokega Molata in Ista so potemnela. Sonce je počasi zapuščalo nebo. Ko so vsi sledovi človeka razen bele cerkvice na najvišjem vrhu Molata potonili v večeru, je širna samota ustvarjala videz, kakor da se življenje tod še ni spočelo. Čeprav se človek počuti varnega na skalnem otoku, se nehote zave silovitih dinamičnih sil pod sabo, s katerimi se ne more meriti nobena atomska eksplozija. Človeški razum je s prodirno logiko dokazov posvetil v temno davnino, ko ni dihlo še nobeno človeško bitje in se je njegovo sedanje domovanje šele ustvarjalo. Fantazija je preslabotna, da bi se vživela v strahote zemeljske revolucije, ko se je kamnito morsko dno vzbočilo kakor testo in se nagubalo v visokih gorovjih, dokler se niso kopna obrežja, ki jih je že dolgo oblivalo sonce, zopet ugreznila ter je slana voda zalila otoke zdrobljenega skalnega sveta.

Na Silbi, enem teh otokov, stoji sedaj cerkvičica Sv. Anteja, kamor je romal v mladosti tudi Luka, preden ga je Odisejeva usoda speljala v svet. Bogove, ki so v Homerjevih časih vodili človeško usodo, sta zamenjali sedaj človeška narava in ekonomska stvarnost.

*

Burja se je unesla, opoldne sem srečal Luko ob obali. Ogrnjen z zimskim suknjičem me je s hudomušnim smehljajem pozdravil. »Nisem pozabil.« »Česa niste pozabili?« »Da sem vas povabil na večerjo. E, Luka nikoli ne pozabi, kar obljubi. — Zdaj gremo. Burja se je ubila. Tri dni je nagajala, da nismo mogli na morje.« »Kje boste nocoj vrgli mreže?« »Mislim, da v kanalu pod Olibom. Tako mislim, ne vem pa, kako bo predsednik odločil. On je zaprt človek. Ni kaj prida ta zadruga. Naša motorka je majhna. Če bi mi imeli take kot Iščani. Jaz delam šele pol leta v zadrugi. Imam tretji čoln. No, čakajo me.« Stisnil mi je roko. Ozrl sem se za njim, ko jo je, lahno upognjen naprej, urno ubiral proti cerkvi, in opazil steklenico v njegovem suknjiču. »Bevandica,« bi dejal Luka.

Igle borovcev so se zlatile v jutranjem soncu, ko je Luka odprl vrtna vrata in se, še vedno ogrnjen s težkim suknjičem, ustavil pred verando. »Vidite morje? Kakšno morje! Vso noč je bilo tako mirno.

Naša zadruga ima res smolo. Bilj smo pod Olibom. Koliko rib! Vse se je pobliskavalo. Same skuše, lepe skuše. Po mojem smo jih zajeli dve toni. Vražji delfini pa so nam raztrgali mreže in potegnili smo prazne.«

Imel sem vtis, da se je bil že oglasil v »jezeru«.

»Škoda, nocoj bi bila lahko večerjala.« Ljubeznivo me je pogledal z nekam trudnimi očmi. »Nekaj sem vam le prinesel. Oglasil sem se pri Molačanki, ki je včeraj pripeljala posebno dobro kapljo. Vzel sem posodo za vas, ker vem, da takega v »jezeru« ne dobite.«

Natočil sem mu čašo. V očeh se mu je posvetilo, odložil je suknjič in se razgovoril.

»Že od mladega sem čakal, kako bi prišel v svet, čeprav ni bilo takrat posebne stiske. Imeli smo še vinograde, oljke, tudi nekaj zemlje, le otrok nas je bilo precej. Očetu sem pomagal ribariti. Veste, Silba je ribiška. Na Olibu so bolj kmetje in so do danes ostali. No, pa se mi je le posrečilo. Udinjal sem se na ladji, ki je vozila v Ameriko. Natovarjali smo na Reki, v Grčiji, tudi v Afriki. Pa se je začela prva svetovna vojna. Ostal sem v Ameriki in dobil delo v pristanišču. Trdo delo v dokih vojne mornarice. Zaslužil sem dobro, za zapravljanje ni bilo časa in tudi ne kdo ve kaj veselja. Predpisi so bili strogi. Po vojni so nas demobilizirali, poiskal sem spet delo na ladji. Takrat sem bil še mlad in zelen. Po letih smo se ustavili zopet na Reki. Dva dni smo se klatili po mestu, ko me je popadlo, da bi zopet videl domače. Zapustil sem ladjo in se s Sušaka odpeljal domov. Očeta nisem več našel živega, tudi dve sestri sta medtem umrli. En brat je izginil v vojni. Dolgo me ni strpelo. Na Silbi ni bilo pravega dela zame. Kmalu me je zvabilo morje. Zvedel sem, da neka italijanska ladja na Lošinju nabira mlade mornarje. Brez posebnih težav sem s pomočjo nekega ribiča popihlal na Lošinj. Ker sem imel še nekaj ameriških papirjev, so me hitro sprejeli. S to ladjo sem zopet pristal v Ameriki in se izkrcal. Našel sem delo v pristanišču, ker se mi je posrečilo dokazati, da sem v prvi vojni opravljal dela za ameriško mornarico. Tako se je pričelo moje drugo življenje v Ameriki, od koder sem se vrnil pred šestimi leti. Vse to je še ameriško blago.« Pokazal je na suknjič in srajco.

Gospodinja Marija, ki naju je poslušala v kuhinji, ga je porogljivo opomnila. »Še to povej, Luka, kako so te ženili.«

Luka se je namuznil in se ozrl po prazni čaši. Uganil sem, kako bi se mu še ena prilegla.

Srebnil je požirek. »Ženili. O, seveda so me ženili. Imeli so me radi, ker sem bil močan za dva in tudi drugače... No... kako bi rekel.«

»Kar zal človek,« mu je Marija posmehljivo pomagala.

»Naj bo, Marija, če tudi ti tako misliš. Hoteli so me oženiti z neko Silbenjanko po rodu, rojeno že v Ameriki. Čedno dekle, prijazno, nič razvajeno, a meni ni bilo za ženitev. Ne bi se branil, sem dejal, samo presuha je zame. Nimam rad tako suhih. Dekle se je že na pol zatreskalo vame in jo je moja beseda živo zadela. Ne vem, kaj je počela, da se je pričela rediti in kakó. Kar s strahom sem jo ogledoval. Zredila se je kakor melona. Če bi bil sedaj dejal, da tako debele ne vzamem, bi se zame najbrž ne bilo dobro končalo. V takih rečeh ne poznajo ljudje norčij. Zato sem se potihó preselil v Baltimore, kjer sem v prištanišču hitro dobil delo. Dekle se je — kakor sem pozneje zvedel — kmalu potem, ko sem izginil, poročilo.« Izpraznil je čašo, zadovoljno pomežiknil in se poslovil, da gre mreže krpat. »Nocoj pojdemo na to stran, proti Gruziji. Večerja nama ne uide.«

»Vsega mu ne smete verjeti,« me je posvarila Marija. »Večkrat ga zanese in se mu hitro kaj pritakne. No, tega, kako se je ženil, si ni izmislil. Stavim, da boste še večkrat slišali, ker sproti pozabi, kaj komu pove. Mislite, da je šel res mreže krpat? Gotovo zopet kje sedi in kramlja.«

»Zakaj si je vtepel v glavo, da me mora povabiti na večerjo?«

»Prikupili ste se mu, ker ga mirno poslušate. On pa se rad pred kom pobaha. Zapuščenega se čuti zdaj na Silbi. Je svojeglav človek in se rad s kom sporeče. Včasih se mi zdi, da je nejevoljen sam nase in kar išče prepira. Tudi z ženo se vedno pričkata. Bolj besede kot zares. Čudim se, da vam še ni pokazal hiše. So delali vse po njegovih načrtih. Morda vas zato vabi na večerjo. Prijazna hišica. Gotovo ste jo že videli. Zadnja na levi, preden zavijete v 'jezero'.«

*

To jutro je prišel na Silbo Ilja Ehrenburg, seveda ne osebno, le prevod njegovega intervjuja v »Literatura i žizn«, o »Zakonu umetnosti«. Preletim članek. Pri nas že stare resnice. V sovjetski literaturi, v kateri se je narava umetnosti pod političnim diktatom najbolj popačila, pomeni važno izpoved, vendar precejšnje zakasnitev. Verjetno bo izzval polemike.

Popoldne sem na obali, pred skalno ogrado, v kateri sem pred nedavnim preplašil dolgega goža, premišljal o teh izpovedih. Zlata luč, migetajoča v igrivem maestralu na morju, je slepila oči.

— Ehrenburg opozarja, da družba, v kateri se pospešuje samo tehnični napredek in je umetnost nezadostno razvita, nikakor ni podobna tisti družbi, ki si jo prizadevamo zgraditi. Umetnost razvija kulturo čustev, pomaga človeku razumeti sebe in svoje sodobnike. Le tako bi lahko

obogatila sodobno komunistično družbo. Umetnikov svet so skrivnosti človeškega srca — področje čustev. Mladi pisatelji naj vedo, da nikakršne ustvarjalne komandirovke ne nadomeste ustvarjalnega udejstvovanja v življenju, (pa naj bodo razna popotevanja še tako koristna). Vse kar počenja človek v življenju, je tendenčno. Toda pod »tendenčnostjo« razume »strastnost«, ki umetniku ni pogubna, nasprotno nujna. Pogubno je zanj zanemarjanje življenjske resnice in s tem resnice v umetnosti. Skrajni čas bi bil obuditi besedo — navdih, razločiti med »služenjem« in »službo«. Pisateljeva dolžnost ni bila in ne bo poučevanje, temveč odkrivanje globin duševnega sveta. Naša epoha je velika, težka, in ta zavest povečuje pisateljevo odgovornost. Zato mora biti tembolj človeški, pravičen, življenja naj ne registrira in ne prepisuje že napisanega. —

Velika in težka epoha. Na obali malega dalmatinskega otoka, ki ga dosegajo le odmevi dogajanj v svetu, sem se zavedel krčevitih naporov sodobnega pisatelja, da bi izrazil čustveno in miselno občutje življenja, ki niha med nihilizmom, razjedajočo skepso in pa zmago-slavno vero v človeka in njegovo svetlo prihodnost. Ne navdaja tudi sodobnega človeka hlastna želja, da bi v umetniškem delu zagledal svojo podobo? Kaj člankov, esejev, ugibanj, napovedi, naukov je bilo napisanih in s kakšnim uspehom? Morda so se zjasnile nekatere zablode in vendar se v bistvu nismo premaknili od starih resnic, da je vsaka umetnina izraz celotne umetnikove osebnosti, njegovega čustvenega in miselnega prekvašanja življenjske vsebine.

Industrializacija, mrzlična mehanizacija in ustvarjalnost, tehnika atomske energije zgoščajo življenje. Beseda standard je dobila politično in moralno vsebino.

Sodobno življenje je nabito s problemi. V naši zavesti se precejata smisel našega bivanja in usoda človeštva. Nasprotja se zaostrujejo, življenje ljudstev se spleta v neločljivo celoto. Dinamičen ritem utruja človeka, ki se pred televizijskim platnom na hitro seznanja z zanimivostmi in dnevnimi dogodki, medtem ko milijonskim množicam pomeni filmska ustvarjalnost vizualno in duhovno doživljanje pestre življenjske vsebine. Stilni vplivi filmske umetnosti na umetniško prozo in dramatiko so očitni.

Motorka ribiške zadruga se je prikazala in počasi vlekla tri čolne proti Gruziji. Vedel sem, da ždi v zadnjem Luka in da bo ostal na skrajnem robu, ko bo motorka obrnila in se bodo čolni razvrstili.

Ehrenburg se ozira nazaj v devetnajsto stoletje velike ruske literature, s kakšno globino so Gončarov, Dostojevski, Tolstoj, Čehov razkrivali duševni svet svojih sodobnikov. Čehov mu je najljubši, ker

je najbolj človeški in ker ni v nasprotju s svojimi sodobniki nikoli mislil nikogar poučevati. V sodobni sovjetski literaturi pogreša živega človeka. Dotakne se pisateljeve odgovornosti, ki jo veličina naše epohe še povečuje. Mislim, da jo povečuje tudi življenjska problematika, ki je po devetnajstem stoletju doživela globoke prevrate vrednot.

Pred kom je pisatelj odgovoren? Pred človekom in družbo? Ali samemu sebi in pred svojo vestjo? Politika oblikuje družbo, pisatelj človeške usode v teh dogajanjih, vedno skozi prizmo osebnih notranjih spoznanj. Njegova odgovornost se rodi že s snovjo in raste z delom. Kolikor bolj je iskren do sebe in pravičnejši do življenja, ki ga oblikuje, tembolj prepričljiva je njegova umetnost. V pisateljevi duševnosti odzvanjajo čas in družba, vsa duhovna dediščina in prividi prihodnosti. V družbi se odgovornost lahko zamota. Bral sem novelo nekega ruskega pisatelja, ki me je pretresla s stilno lepoto in z globinami tragične človeške usode. Po naključju sem naletel kasneje na kritiko te novele. Kritika ni odrekala noveli stilnih lepot niti človečnosti, ostri očitki pa so padali na pisatelja, da je kot komunist podlegel osebnemu pesimističnemu nagnjenju, ne da bi se zavedel mogočnih humanističnih perspektiv komunistične družbe.

Ehrenburg se teh problemov ne dotakne.

*

Mračilo se je. Čolnov nisem več razložil, tudi obrisi motorke so izginjali v sivih meglicah. Ko je noč pokrila morje, so se zalesketale luči na treh svečaricah. Na skrajni je ždel Luka, žarka svetloba je prebadala morje pod njim. V ozadju so se zalesketale še druge luči. Nisem mogel presoditi ne daljave ne kraja.

Pozno v noči me je prebudil čuden šum. Ni prihajal z morja, šumeli so borovci na sosedovem vrtu. Presenečen sem stopil na verando. Je. Zopet se je zdramila burja. Na lepem, ko se je ni nihče nadejal. Ko sem se vrnil v sobo, sem opazil, da so pričele lučke na morju ugašati. Najprej bližnje, potem one zadaj. Le rdečkasta na motorki je še slabo svetila.

Drugo jutro mi je gospodinja Marija povedala, da so morali ribiči pobegniti. Zdaj bo pihala osem dni, je prerokovala.

Z Luko se nisva srečala nekaj dni. Marija mi je povedala, da me je iskal, ko sem odšel v Lójište. »Prav nič zgovoren ni videti.«

Burja se je vendar unesla, še preden je minilo osem dni. V popoldanskem soncu se je svetilo mesto na Olibu, bela pobočja skalnega Velebita so zapirala obzorje.

Malo pod cerkvijo sem srečal Luko. Posili se je smejal, ko mi je segel v roko in se takoj pričel jeziti. »No, zdaj vidite, kakšna je naša zadruga. Morje je mirno, pa so se premislili. Ne gremo. Da bi se zopet ne utrgala burja. Vsi imajo druge zasluške, ta mora izgotoviti še nekaj stolov, drugi popraviti ključavnice, pa se jim ne da. Mencajo in se izgovarjajo na burjo.«

Vendar ga je jeza hitro minila. Nasmehnile so se trudne oči, ko me je povabil, naj si ogledam njegovo hišo. Razkazal mi je prostorne in zračne sobe, kuhinjo, kopalnico in mi s ponosom pripovedoval, da je dal vse pripeljati iz Zadra. »Lep dom sem ji uredil,« se je s prijaznim smehljajem obrnil k ženi. »Lep, nič ne rečem. Lepa hiša, če bi ne bilo druge pokore.« Ko je videl, kako mi je pomežiknila, se je zakrohotal. »Veste, mene misli. Zmeraj me rada vščipne. Ne samo tebi, vsemu svetu sem pokora.« Med smehom je dobrodušna žena srednjih let pogrnila mizo na verandi in me povabila, naj sedem. »Veste, verande še nisem dodelal. Drugo leto jo mislim zasteklit s premičnimi stenami, da se bo lahko odpirala in zapirala. Potem se bom pobrigal še za elektriko. O, veliko je še dela.« Medtem se je nečesa domislil. Posegel je v suknjič in postavil steklenico na mizo. »Bova pa midva izpila, če so se zbali burje. Ana, prinesi tri čaše in malo sira nareži. Ste že poskusili naš sir? Takega nima Amerika.«

»Zdaj bom še jaz deležna tvoje bevandice.« Žena je komaj zadrževala smeh, ko ga je od strani ošinila. Luka se je molče namuznil. »Meni pripoveduje, da vzame bevando s seboj, v resnici pa vino. Saj mu ne bi branila, če mu ne bi škodilo. Nič ne pomisli naprej.« »E, kaj. Jutri bo drug dan.« »Vidite, to je njegova stara; jutri bo drug dan.« »Potrpi, draga, pozimi bomo pili samo mleko. Ana, gospoda sem povabil na ribe, da bo poskusil, kako ti pečeš ribe.« »Ž veseljem, samo ribe prinesi.« Luka se je pričel zopet jeziti na zadrugo. »Če ne bo ribe, pojdem na sipice. Kmalu bo čas zanje. Imate radi sipe?« Ko sem mu potrdil, se je kar raznežil. Pričel je zopet obujati spomine, kako je v drugi svetovni vojni zopet opravljal dela v ladjedelnicah vojne mornarice. Poskušal je pridobiti oficirski čin. »Povišali bi me bili, a nisem imel šol. Plačo pa sem imel višjo kakor oficir. Po vojni so iskali prostovoljce za delo na Havajih. Prijavil sem se in odšel na Havaje. Od tam me je zaneslo na Manilo in celo v Korejo. Na Koreji se mi je vse priskutilo. Nisem prenesel.« Oči so se mu zameglile. »Potem se mi je neko noč sanjalo o Silbi, od takrat nisem imel več miru. Samo na Silbo sem mislil. Pol leta je trajalo, da sem se vrnil v Ameriko in od tam domov. Nisem mogel v Ameriki pričakati pokojnine. Sedaj

mi manjkata še dve leti. O, ko pride pokojnina, Ana, si bova tako uredila najin dom, da se nama ne bo dalo umreti.« Poskušal se je smejeti, a oči so bile trudne.

Stemnilo se je že, ko sem se poslovil od obeh in jima obljubil, da ju še obiščem. Luka bi bil moral tudi v tej noči pobegniti z morja, ker se je zopet utrgala burja. Tudi mene je pregnala. Prav tisti dan, ko sem že čakal na ladjo, je bilo videti, da se je unesla. Od Luke se nisem utegnil posloviti. Žena mi je stisnila roko in mi povedala, da se je že v zgodnjih urah odpravil na morje.

Sonce je zlatilo gladino, ko je bela ladja pristajala. Nenadno mi je nekdo položil roko na ramo. Ozrl sem se in zagledal Luko. »Kakšna škoda, zdaj bo vreme.« Oči so se mu smehljale. »Prav danes sem potegnil prve sipice.« Pokazal mi je dve lepi sipi. »Nič ne bo z najino večerjo.« »Pa drugo leto, Luka.« Stisnila sva si roke.

S palube sem ga gledal, kako drži sipi v rokah in mi pošilja pozdrave.

Odisej Luka. Eden redkih, ki se je po dolgih blodnjah in težaškem delu vrnil domov. Še dve leti mora čakati na penzijo, potem se mu bodo sanje izpolnile.

Stara Silba admira, novo življenje z novim ritmom doteka.